

ШЕВЧЕНКІАНА УКРАЇНСЬКОЇ ПОСТМОДЕРНІСТИЧНОЇ ПРОЗИ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Соціальні комунікації. Випуск 1 (31).

Бедзір Н. Шевченкіана української постмодерністичної прози; 8 стор.; кількість бібліографічних джерел – 15; мова – українська.

Анотація. У статті розглядається інтертекст Т. Шевченка у творах раннього та пізнього українського постмодернізму. Зазнавши деконструкцій, створених абсурдними контекстами, авторськими масками, змінами іміджу, стильовими перверзіями, пародіями, уява сучасників про Шевченка та його творчість змінилась, позбулась стереотипності та хрестоматійності, але не втратила значення духовного пророцтва нації.

Ключові слова: українська література, постмодернізм, Т. Шевченко, інтертекст.

«Культуру не можна переписати, але можливо перечитати» – так висловились С. Павличко про взаємини постмодернізму зі світовою та національною художньою спадщиною [12, с. 423]. Що саме прагнув перечитати постмодернізм? Звичайно ж, класику. З одного боку, він постійно переймався розпорошеністю і невизначеністю національного літературного канону, але як тільки такий канон починав набирати конкретики – авторів, творів, жанрів, героїв, – постмодернізм одразу ж прагнув його деконструювати. Проходячи жорна постмодерністської деконструкції, канон національної класики позбувався авторитарності, дешевої риторики, пафосу, ідеологічних штампів та одіозності [13]. Найбільш сильним та значущим класичним інтертекстом для української літератури був і залишається інтертекст Т. Шевченка – його творчої постаті та талановитої, неповторної поетичної спадщини [6, с. 48, 52].

Що змінилось у шевченківському інтертексті українського постмодернізму від 1970-х до сьогодні? Які прийоми деконструкції до нього застосовувались і до яких наслідків це призвело? На ці питання спробуємо дати відповідь, звернувшись до творчості ранніх та пізніх постмодерністів: В. Діброва, С. Жадана, Ю. Іздріка, Л. Дереша.

Постать Т. Шевченка в українській культурі традиційно сприймалась через призму національно орієнтованої саморефлексії та націєтворчих завдань народу [4, с. 577]. У творах раннього українського постмодернізму (а він, за визначенням більшості дослідників, з'явився в українській літературі у кінці 1960-х – на початку 1970-х рр.) ці питання набувають особливої ваги [1, с. 150-151]. Як відомо, в основу концепції раннього українського літературного постмодернізму лягли висновки літературознавців про розпад національного світу, переоцінку всіх «словників культури», а також про появу нового «героя часу» – нарцистичної, волонтаристської,

травестійної, пародійної, деструктивної та маргінальної особистості [6, с. 81].

Шевченківський код у творах ранніх постмодерністів складала наступні базові знаки: Шевченка-революціонера; месника; месії; романтичного поета-жертви; Шевченка-селянина; поета, який оплакує знедолену Україну та її талановитий, але нещасливий народ. Актуальною для цього періоду стала творчість поета періоду заслання.

До перших українських постмодерністів належить В. Діброва – автор оповідань «Пельце» (1996), «Тексти з назвами і без назв» (1990), «Пісні бітлз» (1991), повісті «Мукументи», романів «Пентамерон» (1994), «Бурдик» (1997), саме цей автор одним із перших звернувся до шевченківського інтертексту, а через його призму – до деконструкції українського «шести-десятиництва». На тому, що саме «шести-десятичники» прилучились до творення «народного коду Шевченка», у свій час наголошувала Т. Гундорова [6, с. 163].

У своїх творах В. Діброва намітив основні об'єкти постмодерністської деконструкції: ними стали естетика соцреалізму, вождизм, соціалістична ідеологія, радянська влада, людська обмеженість «совка», культура «шестидесятиництва», українське народництво, шевченків міф, утопічність ідей української діаспори. Роман «Бурдик» деконструє "андепграундову" альтернативну культуру «шестидесятичників». П'ючі гранчаками дешеве міцне вино, "андепграундовики" тішилися тільки їм зрозумілими крамольними натяками. І, попри все, писали "в шухляду" речі, які "з погляду вічності", інколи були вартіснішими від усього, що тоді з'являлося друком. Бурдик безглуздо загинув. Від написаного Бурдиком нічого не залишилось, хіба що уривок із іронічного оповідання «За підкладкою», а в ньому – іронія над тими, які «найкращі роки пересиділи в запіччі». «Конспектували щось, крадькома робили ксерокопії й були переконані, що прилучаються до вищих сфер. Де ті сфери? Чому вони й досі ховаються? А зацапана всіма нами Духовність?»

Де її носять чорти? Одне слово – гумус, а не покоління!». «Хіба про це мріялося?» – запитує герой. – «Відмовляюся! – кидає він. – Геть із цього заповіддя! Назад до кишені!» [8, с. 552].

«Заповіддя» у пам'яті читача активізує образ політично сміливих і соціально гострих «захаявних книжечок» Т. Шевченка. На відміну від них, «заповіддя» – пародійна перверсія андеграундного письменника-притосуванця із 1960-х-1970-х рр. та його «протестної» літератури. Отже, на тлі Т. Шевченка Бурдик виступає героєм без естетичного та філософського підґрунтя, без волелюбних ідей як XIX століття, так і «шістдесятників» із XX-го. Це – не протестівський герой і не жертвний Орфей.

Образ Шевченка в постмодерну добу набуває нового іміджу та інтерпретації. Легким, привітним романтичним лицарем постає поет у вірші постмодерніста С. Жадана «к.х.б.»:

Тарас Григорович Шевченко
Зітхнув поважно й непричетно
Дістав годинника старого
І рушив повагом в дорогу
Він йшов врочисто тихим містом
В пивницях пиво пив імлисте
Стріляв цигарки в перехожих
Такий живий, такий несхожий
Він врешті втік із постаменту
Свого діждавшись моменту [14, с. 237].

Але жорстким і викривальним щодо своїх сучасників С. Жадан був у вірші з шевченківським інтертекстом «Переваги окупаційного режиму» [14, с. 238].

Шевченко стає і найпродуктивнішим автором для римейків. В. Неборак створив вірш-пастиш «Мені тринадцятий минало», пародійно зобразивши неприкаяного, песимістичного шевченківського нащадка [14]. Брати Капранови спародіювали цілий «Кобзар» Т. Шевченка як «підручник життя» для українців, видавши «Кобзар 2000» [10]. Пісні на слова поета починають співати рок- та поп-виконавці [5].

Заслуга нового образу Шевченка в тому, що він художньо урізноманітнює роль маски та її пародійно-провокативне завдання (маска-щит, маска-втілення народу, маска-дистанція, маска-друге «я», маска-гібрид біографічного автора та його художнього втілення).

Загострені прийоми пародіювання використовують на початку 2000-х років і один із наймолодших на той час українських постмодерністів Л. Дереш. Інтертекст Т. Шевченка в романі Л. Дереша «Поклоніння ящірці» використано у контексті протиставлення своєї культури – і чужої (у Дереша – російської), а також у художньому вирішенні найбільш болючих тем української свідомості – національної соборності, патріотизму, ставлення до Росії. «Москвофобія» поступово набуває в романі барокової пародійності: «Не, ти не збагнув ідеї.

Я би виріс, вивчився на інженера, організував би дитячий Хрестовий Похід на москалів... Уяви собі – маленькі голодні дітки, мов ті янголятка, у кожного в руці по свічечці й фотоіконці Божої Матері, стоять під брамою Кремля, а тут я – у вишиванці, в однострої СС “Нахтігаль”, на спині вишитий хрестиком Бандера, ходжу поміж діток і горланю “Розриту могилу”. А по ночах ми би розводили багаття зі знамен іновірців і співали би марш “Україна”. ... Слава то яка! Не вмере – не загине! Боже ж ти мій, Боже! Як у батька Хмеля! Та що там, як ув Елвіса Преслі, Сергія Бубки, Хо Ши Міна і найяснішого ерцгерцога Фердинанда разом узятих! Всі б казали: “Ото був, бляха-муха, патрійота кавалок!” [7, с. 17-18].

Абсурдним є контекст, в якому використано вірш Т. Шевченка «Розрита могила» (Хрестовий похід, діти, свічки, фотоікони Божої Матері, вишиванка, уніформа СС, „вишитий хрестиком” Бандера, Б. Хмельницький, С. Бубка, Елвіс Преслі, Хо Ши Мін, ерцгерцог Фердинанд). «Розрита могила» (1843) – вірш-плач Шевченка із рукописної збірки «Три літа», де звинувачується Богдан Хмельницький, «москалі», «жиди», «німота» (німці), його зміст належить історії, отже робити його лозунгом сучасної національної стратегії та державної політики не можна. У свою чергу, Л. Дереш разом із інтертекстом поезії Шевченка використовує його традиційні живописні образи-концепти – годинник («Натюрморт» Т. Шевченка, 1860), «маленькі голодні дітки» («Байгуші» із Новопетровського укріплення, н.п. осені 1853), свічка («Автопортрет зі свічкою», 1860) [3, с. 473-489].

Патріотична слава в романі Л. Дереша знижена до симулятивних цінностей епохи масової комунікації і зображена у вигляді заполітизованого перформансу. Подібні проблеми повсюду вирішує проза О. Ірванця, Н. Сняданко, С. Жадана, Ю. Іздрика.

Але вже на початку 2000-х рр. є очевидною вичерпаність деконструктивних стратегій постмодерністів. Потрібні були естетичні новації, духовна еволюція. Демонізується, драматизується постать митця, а герой постмодерністів поступово втрачає барокову безтурботність та ознаки котляревщини. «Український постмодернізм, (...) здається, перейшов усі розумні межі у здоровому прагненні до демістифікації й демітологізації» [11].

Процес творення світу та нової істоти у період постмодерністської перебудови зображений у романі Ю. Іздрика «Воццек» (1997). Він насичений літературними кодами міфів національного відродження, домінує в ньому романтичний міф Шевченка про грядущого месію, генія нації – «апостола правди і науки». Структурним інтертекстом роману є невеликий поетичний шедевр Т. Шевченка: «І день іде, і ніч іде...»:

І день іде, і ніч іде,
І голову схопивши в руки,
Дивуєшся, чому не йде
Апостол правди і науки! (1860) [15, с. 365].

Образи вірша стають метатропами роману «Воцек» – день, ніч, голова, біль, апостол. Роман складається з двох частин – «Ніч» та «День». Ідея народження нового месії – апостола (грецьк. «посланець», «чужоземець-проповідник») пронизує роман, побудований за архітектонікою Старого та Нового Заповіту [9].

Розділ «Ніч» символізує сакральний час зачаття та народження людини. Світ відчуває «біль» (розділ «Різновиди болю»). Із болю народжуються світ та істота, яка його обживатиме. Біль – це початок міфу, тому в ньому ще панує цілісність, сакральний час. В істоті пульсують різні відчуття: найголовніше – страждання («хвороба»), а далі йдуть страх, віра (розділ «Канон апології»).

Початковий гармонійний світ ще не є домом, він нагадує добре обладнаний тимчасовий готель (розділ «Гранд-отель»), його постояльці – шахівниці (розділ «Фігури»). На очах читача деконструються традиції української самоідентифікації: «Виліз на стріху, рикни – і злізай по драбині назад обережно, бо прогнила», – це попередження «болю» асоціюється із західною модерністською традицією. «Не юродствуй. Мовчи. Людині хочеться дати в морду», – асоціюється з російською традицією юродивості та сміхової культури. Знижена стилістика зображення світового потоку деконструє християнсько-іудейського спасителя Ноя (у романі він – Той). Той пробує врятувати себе і людство, пливучи підземними колекторами Львова, що є самопародійним інтертекстом до багатьох творів постмодерністської літератури: по водах Дніпра, як Христос, ходив воскреслий Бурдик у романі В. Діброви, Рибою (знаком Христа) пропливав венеційськими каналами Перфецький в романі Ю. Андруховича «Перверзії».

Народження істоти на ім'я Воцек збулось, але він відчуває свою неповноцінність, бо є «дзвоником на чужій забаві». Заключна Молитва у фіналі «Ночі» є змістовною, але не тримається купи, графічно розповзається, рядки повзуть вниз, підтверджуючи незворотність метаморфоз, які сталися із відродженням світом та людиною в ньому.

Післяпотопний світ другої частини роману – «День» – повторює структуру «Ночі», але є

періодом мімікрії, пристосування, маніпуляцій, за якими, вочевидь, стоїть постмодерністська стратегія існування. Починаються підміни змістовності явищ і слів, заміна реальності імітацією, віртуальністю.

Повернення до минулого (традиції) в романі набувають спочатку психопатичних форм, а згодом і смертельних. У світі Воцека абсурдне слідування традиції починає знищувати і саму традицію (шевченківського месію), і посттрадицію (ігри постмодерністів). Світ перетворюється на низку взаємознищуваних бінарних опозицій, символом яких є два дзеркала, що дивляться одне на одне. Провідним принципом життя стає теза деконструктивізму – «зруйнувати, щоб врятувати». Воцек пробує покінчити з життям, попередньо замкнувши сім'ю в підвалі, щоб уберегти її від руйнівного впливу цивілізації. Таким чином, вихід із традиції шляхом її знищення проголошується абсурдним і неприйнятним. Це – відповідь Іздріка постмодерністам.

Постмодерністська гіпертекстуальність Т. Шевченка в українській літературі у 2010-х роках послаблюється. Образ поета набуває вже не монументальних, але сакральних духовних рис. Так, філософ, автор і видавець двох провокативних антиакадемічних іронічних книг «Шидеври української літератури» М. Бриних (2013) оминає в них творчість Шевченка. «Єдиний аргумент, який мене переконали, – говорить автор, – це те, що в Україні дуже багато людей ставляться до Шевченка не як до письменника. Шевченка сприймають як пророка – в релігійному сенсі. Це можна критикувати, до цього можна ставитися іронічно, хтось із цього жартує, але я вважаю, що віра – не обговорюється, і якщо є люди, які вірять у Шевченка-пророка – то збиткуватися з цього немає сенсу. Обстоювати творчість Шевченка, говорити про нього в низькому стилі – негідне заняття, саме з огляду на аудиторію, для якої Шевченко – фігура Мойсеєвого формату» [2]. Таким чином, пройшовши через пародійність, абсурдні контексти, авторські маски, зміни іміджу, стильові перверзії та контамінації, постмодерністський екфразис образів живопису, переосмислення націєтворчих ідей, за роки постмодерністської деконструкції постать традиційного, хрестоматійного Т. Шевченка переосмислилась, натомість набула ваги пророча постать поета з переконливим поглядом у майбутнє.

Література

1. Бедзир Н. Русская постмодернистская проза в восточно- и западнославянском литературном контексте. Монография / Н. П. Бедзир. – Ужгород : «Видавництво Олександрі Гаркуші», 2007. – 472 с.
2. Бриних М. Академічне літературознавство – це безумовне зло / М. Бриних // Телекритика. – 2013. – 25 листопада.

3. Генералюк Л. Універсалізм Шевченка: Взаємодія літератури і мистецтва / Л. Генералюк. – К. : Наукова думка, 2008. – 544 с.
4. Грабович Г. «Кобзар», «Каменяр» і «дочка Прометея»: українські літературознавчі парадигми та їхні підтексти // Грабович Г. До історії української літератури. Дослідження, есеї, полеміка. – К. : Критика, 2003. – 631 с.
5. Грабовський С. Тарас Шевченко у добу специфічно-українського пост-постмодерну / С. Грабовський // Телекритика. – 2013. – 12 березня.
6. Гундорова Т. Післячорнобильська бібліотека. Український літературний постмодерн / Т. Гундорова – К. : Критика, 2005. – 263 с.
7. Дереш Л. Поклоніння ящірці. Як нищити ангелів: Роман / Л. Дереш – Львів : Кальварія, 2004. – 176 с.
8. Діброва В. Вибгане / Післямова С. Іванюка. – К. : Критика, 2002. – 560 с.
9. Іздрік Ю. Воцтек: Роман / Ю. Іздрік / Післямова Л. Стефанівської. – Івано-Франківськ : Лілея – НВ, 1997. – 111 с.
10. Кобзар 2000 + Нові розділи + Найновіші розділи. Hard: роман / Брати Капранови. – К. : Гамазин, 2010. – 479 с.
11. Ожеван М. А. Українська національна ідея та культурополітика наздоганяючої модернізації. – 2000. Режим доступу: http://www.niurr.gov.ua/ukr/publishing/panoramal#2_2000
12. Павличко С. Теорія літератури / С. Павличко / Передмова М. Зубрицької. – К. : видавництво Соломії Павличко «Основи», 2002. – 679 с.
13. Переломова О. С. Інтертекстуальність – структурна ознака текстів українського постмодерного дискурсу / О. Переломова // Вісник Сумського Держуніверситету. Серія 174 – “Філологія” – 2008. – № 1. – С. 174-180.
14. Повернення демиургів / Плерома 3'98. Мала українська енциклопедія актуальної літератури. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 1998. – 288 с.
15. Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів у 12-ти томах / Т. Шевченко. – К. : Наукова думка, 2003. – Т. 2. – С. 365.

Наталія Бедзир

ШЕВЧЕНКИАНА УКРАИНСКОЙ ПОСТМОДЕРНИСТСКОЙ ПРОЗЫ

Аннотация. В статье рассматривается интертекст Т. Шевченко в произведениях раннего и позднего украинского постмодернизма. Подвергшись деконструкциям, созданным абсурдными контекстами, авторскими масками, изменениями имиджа, стилистическими перверсиями, пародиями, представление современников о Шевченко и его творчестве изменилось: избавилось от стереотипов и хрестоматийности, но не потеряло значения духовного пророчества для нации.

Ключевые слова: украинская литература, постмодернизм, Т. Шевченко, интертекст.

Natalia Bedzir

SHEVCHENKO 'IN UKRAINIAN POSTMODERN PROSE

Summary. The article examines intertextuality of T. Shevchenko in the early and late postmodernism works. Having undergone deconstruction created by absurd contexts, author's masks, image changes, perversion of styles and parodies, contemporaries' fancy about Shevchenko and his creative work has changed, has got rid of stereotyped perception and academicism but hasn't lost the significance of spiritual prophecy of the nation.

Key words: ukrainian literature, postmodernism, T. Shevchenko, intertextuality.

Стаття надійшла до редакції 28.02 2014 р.

Бедзир Наталія Прокопівна – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри російської літератури Ужгородського національного університету.